

УДК 81'282.4

Про зміст терміну *варіантність*

Дорофєєв Ю. В.

*Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського,
м. Сімферополь, Україна*

*У статті розглянуто можливі інтерпретації терміну *варіантність* і пов'язані з ним поняття *варіант*, *інваріант*, *варіювання*. На основі принципів, розроблених в соціолінгвістиці на матеріалі германських і романських мов, демонструється універсальний характер категорії *варіантності*.*

Ключові слова: *варіантність, варіант, інваріант, мовні світи.*

Здатність до постійної зміни і пов'язана з нею *варіантність* є однією з найбільш істотних властивостей природних знакових систем, до яких належить людська мова. *Варіантність* мови в історичному плані є наслідком мовної еволюції, контактів мов і діалектів, взаємодії численних і різнохарактерних внутрішньосистемних чинників. На користь цього свідчить процес розвитку не лише таких мов, як російська, англійська, німецька, іспанська, але і норвезької, української, сербської та хорватської, албанської, ретороманської тощо. І оскільки *варіантність* є фундаментальною властивістю функціонування всіх одиниць мови, вивчення цієї категорії залишається актуальним для всіх мов і розробляється як в плані синхронії, так і в плані діахронії.

Передумови *варіантності* закладені як в самій внутрішній системі мови, так і в конкретних соціально-історичних формах її існування. Загальні та часткові проблеми мовної *варіантності* досліджуються здавна, що дозволило накопичити й узагальнити величезний практичний матеріал багатьох мов. Відповідно, в мовознавстві *варіантності* мовних одиниць у різних аспектах приділяється увага в багатьох роботах, проте в абсолютній більшості випадків дана проблема розглядається лише у зв'язку з нормативністю мови і, як наслідок, з літературною формою.

Проте сьогодні, коли світ вступив в епоху глобалізації, багато процесів, пов'язаних з розвитком мови, культури та інших атрибутів людського суспільства, набувають нових форм. Це породжує необхідність по-новому поглянути і на деякі традиційні питання мовної *варіантності*, зокрема, визначити її роль у процесі розвитку і формування мов. У зв'язку з цим необхідно вказати, що в сучасній лінгвістиці відсутнє загальноприйняте розуміння терміну *варіантність*. Терміни *варіантність*, *варіювання*, *варіабельність*, *варіативність* нерідко використовуються як дублети. З цієї причини, хоча поняття *варіантності* широко використовується в лінгвістиці, багато пов'язаних з нею питань все ще недостатньо вивчені [7, с. 31].

Враховуючи важливість подальшого дослідження процесів мовного *варіювання*, ми ставимо за мету нашої роботи аналіз змісту категорії *варіантність* і співвідносних з нею понять.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- визначення суттєвих характеристик варіантності;
- аналіз ключових понять, пов'язаних з категорією варіантності;
- характеристика категорії варіантності як універсальної.

Варіантність (варіативність) і пов'язані з ними терміни *варіант*, *інваріант*, *варіювання*, а також похідні від них є міждисциплінарними, з їх допомогою зазвичай характеризують структуру, існування і функціонування об'єктів, що належать до різних сфер дійсності. У лінгвістиці поняття *варіанту* і *інваріанту* спочатку використовувалося у фонології. Фонема стала характеризуватися як інваріант, а її звукові «втілення» – як варіанти. З фонології ці поняття були екстрапольовані на інші сфери мови, і зараз майже всі лінгвістичні дослідження більшою чи меншою мірою звертаються до понять варіантів і інваріантів. Проте самі ці поняття в достатній мірі не прояснені, що зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

У сучасних авторів ми знаходимо дуже різне вживання вказаних вище термінів. По-перше, варіантністю називають будь-яку мовну мінливість, всі модифікації, які можуть бути результатом еволюції, використання різних мовних засобів для позначення схожих або одних і тих же явищ або результатом інших причин. По-друге, з варіантністю пов'язують спосіб існування і функціонування одиниць мови в синхронії. В останньому випадку варіантність одиниць мови обумовлюється з їх дискретним характером і пояснюється двома чинниками: а) існуванням кожної одиниці у вигляді деякого класу і б) використанням у мові завжди одного представника класу, оскільки через властивість лінійності мови одне місце може займати лише один елемент класу [8, с. 212]. Виходячи з цих положень О.М. Рудяков, обговорюючи функціональну сутність мови, відзначає: «Стосунки функціонального інваріанта-варіанту ізоморфні для всіх підсистем мови» [5, с. 12]. Варіантно-інваріантна будова мови моделює варіантно-інваріантну будову світу. Саме буття окремої одиниці мови є її варіювання, є співіснування безлічі її варіантів. У варіантності одиниць мови виявляється варіантно-інваріантний лад усієї мовної системи [7, с. 34].

У зв'язку з цим слід підкреслити, що інваріанти і варіанти є різнорівневими сутностями, їх поєднують відношення міри абстракції. Між ними не може бути відношення тотожності, бо воно виникає лише між конкретними варіантами. Інваріанти ж існують у своїх варіантах як загальне в окремому. Таким чином, інваріантність і варіантність характеризують, відповідно, загальні властивості об'єктів та індивідуальні властивості тих же об'єктів. Отже, виділення інваріантів як особливих об'єктів аналізу пов'язано з виявленням реальної спільності і системної впорядкованості деяких об'єктів нижчого рівня. Завдяки введенню інваріанта в лінгвістичний аналіз стає можливим більш глибоке пізнання як системи мови, так і її структури.

Л. Єльмслев досить наочно продемонстрував відношення, що нас цікавлять. Описуючи процес сегментації тексту на деякі відрізки, він констатує «При цьому виявляється, що в багатьох місцях тексту зустрічається «одне і те ж» складне речення, «одне і те ж» просте речення, «одне і те ж» слово і так далі – іншими словами, можна сказати, що зустрічається багато зразків кожного складного речення, кожного простого речення, кожного слова і так далі. Ці зразки ми називатимемо варіантами, а сутність, зразками якої вони є, – інваріантами» [3, с. 85]. Така здатність однієї і тієї ж мовної одиниці виступати в різних модифікаціях, тобто якимось варіюватися, і привела до виникнення поняття варіантів.

Таким чином, «Інваріантом і варіантом є дві характеристики предмета або явища, що входить в деякий клас. Властивість інваріантності характеризує те загальне, що є в даного одиничного предмету з іншими йому подібними. Варіантність характеризує те особливе, що є лише в даного предмету на відміну від інших йому подібних, з якими він зв'язаний через свої інваріантні властивості. Інваріантні властивості предмету є основою конструювання ідеального предмету, в якому зняті варіантні межі» [8, с. 217].

Відповідно, варіантність як явище мовної системи поширюється на всі мовні яруси, але при цьому, безумовно, вона має свою специфіку в плані фонетичному, лексичному і граматичному. Але явище варіативності спостерігається не лише у внутрішній будові мови. На практиці кожна мова існує у вигляді цілого ряду екзистенціальних форм, варіантів, різновидів або аллосистем, серед яких послідовно виділяються літературні форми, соціальні діалекти, територіальні діалекти, регіональні варіанти, ідіолекти. Кожна з цих форм має свої особливості, з яких перш за все слід зазначити функцію, яка полягає в забезпеченні соціальної взаємодії в різних соціально-комунікативних ситуаціях. Саме дослідження таких форм існування і є завданням тієї галузі лінгвістики, виділення якої вважав можливим Г.В. Степанов і яка сьогодні іменується варіантологією, варіологією та теорією мовної варіативності.

При такому підході до категорії варіантності мови слід розглядати як досить абстрактні системи, реалізація яких у різних соціальних, історичних, культурних, регіональних умовах приводить до розвитку характерних особливостей у різних екзистенціальних форм.

Таким чином, можна констатувати, що в сучасній лінгвістиці варіантність розглядається як об'єктивна іманентна властивість мовної системи, що охоплює всі підсистеми й одиниці в плані форми і змісту, в синхронії та діахронії, а також відношення «мова – зовнішній світ». І ця фундаментальна властивість природної людської мови, має «велике, якщо не вирішальне значення для характеристики онтологічної сутності одиниць мови і тим самим для характеристики онтологічної природи мови в цілому» [8, с. 211]. На сьогоднішній день склалася досить рівна система форм мовної варіативності: 1) соціолінгвістична варіативність, яка обумовлена впливом суспільних трансформацій на розвиток мови; 2) варіативність, яка обумовлена жанровими і тематичними особливостями тексту, його експресивністю, і, відповідно, дискурсивними характеристиками; 3) регіональна варіативність, яка включає відмінності і схожість регіональних різновидів мови, включаючи територіальні діалекти; 4) індивідуальна варіативність, пов'язана з особливостями особи мовця.

Ставлення до варіантних форм мови, що склалося в славистиці, досить суперечливе, зокрема соціальна і територіальна варіативність нерідко розглядалися як негативні явища. Витоки такого ставлення, мабуть, криються у минулому слов'янських народів, в ідеології централізованих держав, що прагнули до жорсткої регламентації не лише економічного та політичного життя, але й духовного. Сьогодні ж у соціумі зміцнилося уявлення про те, що відродження культури пов'язане з розвитком мови, і тому необхідна зміна ставлення і до тих форм мови, які не є літературними, але відіграють значну роль у соціумі, у житті людей.

У працях Г.В. Степанова, О.Д. Швейцера, О.І. Домашнєва та ін. були встановлені закономірності мовного варіювання на прикладі національно-негомогенних мов, а також було показано, що більшість мов існують як сукупність варіантних форм, кожна з яких функціонує у своєму соціумі та внаслідок цього має свої особливості.

У результаті широких дискусій у науковій літературі існування полінаціональних мов стало загально визнаним. Завдяки такому розумінню варіантності, в країнах з англійською, французькою, іспанською, німецькою та ін. мовами вчені дійшли висновку щодо неможливості існування єдиного стандарту для варіантів цих мов, які є різною мірою відокремленими формами прояву єдиної системи відповідно до умов, потреб, традицій носіїв даної мови.

Актуальність такого інтегрованого опису проблеми мовної варіативної знайшла своє віддзеркалення в роботах кримських лінгвістів. Дослідження під керівництвом О.М. Рудякова спрямовані на виявлення варіативності, яка обумовлена взаємодією мовних світів і яка виявляється найбільш яскраво в систематичній інтерференції і запозиченнях [5]. Закономірності соціального варіювання мовних одиниць знайшли досить повне віддзеркалення в роботах О.Д. Петренка, Д.О. Петренка та ін. при вивченні фонетичної системи [4]. Дослідження під керівництвом Г.Ю. Богданович мають етноцентричний характер, тобто мовні явища аналізуються в їх детермінованості умовами етноценоза (природного і культурного просторів), що, зокрема, дозволяє виявити розбіжності між змістом базових концептів однієї мови залежно від етнічної і культурної належності людей, що використовують дану мову [2]. Кожен із цих напрямів характеризується увагою до певних фактів і їх опису у відповідному аспекті, проте у будь-якому випадку закономірність «регіональність культури – місцева мова» стає зрозумілою і необхідною, і дає нам новий ракурс висвітлення мовних питань. Як пише К. Ажеж: «Якщо лінгвістика народилася в результаті усвідомлення існування інваріантів, то тепер вона значною мірою стає наукою, що вивчає варіювання на тлі інваріантів. Це така наука, яка віднині вивчає «тотожне» не просто «в собі», а в образі тисячі осіб «іншого» [1, с. 91].

Проведене дослідження дозволяє зробити такі *висновки*.

У результаті аналізу різних точок зору на категорію варіантності вважаємо можливими встановити такі особливості використання термінів: варіювання – процес, явище, що супроводжує розвиток мови; варіантність – властивість мови, що служить умовою цього процесу; варіативність – результат цього процесу, що виражається в існуванні різних варіантів мови. А варіант є формою реалізації мови або мовної одиниці в певних умовах функціонування.

Відповідно до запропонованого розмежування варіантами мови ми вважаємо форми існування мови, які є реалізацією інваріанта системи і структури мови. Варіанти виникають у результаті дії різних екстралінгвістичних чинників, тому правомірним є виділення національних варіантів мови, етнічних, територіальних, соціальних [6, с. 35].

Головною метою при описі варіантності мов є досить повна характеристика дивергентних і конвергентних процесів, що визначають розвиток того або іншого мовного світу і трансформації в його структурі. А це, у свою чергу, вимагає переосмислення існуючого понятійного апарату лінгвістики, який поки що не дозволяє досить повно описати категорію варіантності, прояви якої носять універсальний характер.

Укорінене в лінгвістичній свідомості уявлення про ієрархію форм національної мови, в якій головне місце посідає мова літературна, вимагає перегляду, оскільки всі ці форми представляють можливі вектори розвитку мовної системи в цілому.

Список літератури

1. Ажеж К. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки / К. Ажеж. Пер. с фр. Изд. 2-е, стереотипное. – М. : Едиториал УРСС, 2008. – 304 с.
2. Богданович Г.Ю. Русский язык в аспекте проблем лингвокультурологии / Г.Ю. Богданович. – Симферополь : Доля, 2002. – 392 с.
3. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка : Пер. с англ. / Сост. В.Д. Мазо / Л. Ельмслев. – М. : КомКнига, 2006. – 248 с.
4. Петренко А.Д. О некоторых особенностях языковой ситуации на востоке Украины и в Крыму / А.Д. Петренко // *Ukraina ad portas. Is die Ukraine europäisch genug für die EU?* – Aachen: Shaker Verlag, 2006. – S. 180-197.
5. Рудяков А.Н. Георусистика – русистика XXI века / А.Н. Рудяков // Георусистика. Первое приближение: Сб. науч. ст. / Под редакцией А.Н. Рудякова. – Симферополь : Антиква, 2010. – С. 8-20.
6. Словарь социолингвистических терминов (под ред. В.Ю. Михальченко) / В.Ю. Михальченко. – М. : Институт языкознания РАН, 2006. – 312 с.
7. Солнцев В.М. Вариативность как общее свойство языковой системы / В.М. Солнцев // *Вопросы языкознания*. – М. : Издательство «Наука» 1984. – № 2. – С. 31-42.
8. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование / В.М. Солнцев. – М. : Главная редакция восточной литературы Издательства «Наука», 1971. – 294 с.

Дорофеев Ю. В. О содержании термина вариантность // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 2. С.22-26.

В статье рассматриваются возможные интерпретации термина вариантность и связанные с ним понятия вариант, инвариант, варьирование. На основе принципов, разработанных в социолингвистике на материале германских и романских языков, демонстрируется универсальный характер категории вариантности.

Ключевые слова: вариантность, вариант, инвариант, языковые миры.

Dorofeev Yuri. About the content of the term variability // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 2. – P.22-26.

In the article examined possible interpretations of term variability and concepts related to him variant, invariant, variation. Universal character of category of variant is demonstrated on the basis of principles, that developed in a sociolinguistics on material of the German and Romance languages.

Key words: variability, variant, invariant, language worlds.

Поступила до редакції 22.03.2012 р.